

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Пътят на българската литература за деца и юноши
Сборник с научни изследвания

Съставител: Александра Антонова

София, 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
Елена Давчева За някои български творци и пътя към сърцата на децата	8
Петър Михайлов Сто и двадесет години от публикуването на един сборник с приказки, останал невидим	14
Гергана Асенова Идеята за родното в пиесите за деца на Добри Немиров	20
Ана Атанасова Модернистът Светослав Минков като приказник	30
Боряна Владимирова Образът на джуджето в приказките на Светослав Минков „Цар Безсънко“ и „Джуджето Тинтирин“	44
Елена Азманова-Рударска Ангел Каралийчев в учебникарската литература през 30-те и 40-те години на ХХ век	48
Невена Борисова Възгледите на Ангел Каралийчев за ценността и мисията на детската литература	60
Емилия Алексиева Един текст – два варианта. Георги Райчев („Снаха лястовичка“)	67
Румен Шивачев Анти-приказката „Майчина клетва“ на Георги Райчев и нейната модерна регресия	70
Мая Горчева Етосът на детското в творчеството на Яна Язова	79
Петър Величков Детските творби на Яна Язова	91
Росица Чернокожева „Лиско“ на Борис Априлов, или креативността на приключенията	94
Елена Борисова Фантастичният свят на Емил Коралов	97
Таня Стоянова Фантастично, приказно и реалистично в романа „Човекът, който вижда всичко“ от Емил Коралов	116
Пламен Антоф Моделът „деца детективи“, норма и отклонение. Гр. Угаров, Цв. Ангелов	122

Александра Антонова Световете за деца на Георги Караславов и Надя Трендафилова	130
Евдокия Борисова, Мая Горчева Смъртта на автора и дилемите на редактора в раждането на една детска поетическа книга	136
Таня Казанджиева Българската литература за деца извън пределите на родината	145
Елизабета Георгиев Българската литература за деца и юноши в Сърбия	159

ФАНТАСТИЧНИЯТ СВЯТ НА ЕМИЛ КОРАЛОВ¹

Елена Борисова

Институт за литература към Българска академия на науките

THE FANTASTIC WORLD OF EMIL KORALOV

Elena Borisova

Institute for literature at Bulgarian Academy of Sciences

Резюме: Настоящият текст разглежда творчеството на Емил Коралов от 30-те и 40-те години на XX век като важен етап от развитието на българската детско-юношеска научна фантастика. Изследването е съсредоточено върху взаимодействието между фантастичното и приказното изображение, преноса на идеи, образи между приказката и научната фантастика. Задава литературноисторическия дискурс на появата на детско-юношеската научна фантастика и начините, по които науката, технологиите и бъдещето са поднесени на детската аудитория.

Ключови думи: детско-юношеска литература, научна фантастика, приказка, наука, възпитание

Abstract: This text examines Emil Koralov's works from 1930s to 1940s as an important stage in evolution of Bulgarian Young Adult science fiction. The research is focused on the interaction between fantastic and fairy tale images, the transfer of ideas, images between fairy tale and science fiction. The research also pays attention to literary-historical discourse and the emergence of Young Adult science fiction; the ways in which science, technology and the future are presented to children's audiences.

Key words: children's literature, science fiction, fairy tale, science, education

Детско-юношеската литература е съществен дял от националната ни литература. Идеино-възпитателното значение за този тип четива е неделима част от процеса по тяхното създаване. Вследствие на историческите, социалните и политическите промени възпитателният идеал променя своя фокус. До края на 20-те години на XX век е съсредоточен върху ценностите на традиционното общество: отечеството и неговите красоти, славното минало, свободата, семейството и др. Всички тези фактори усилват чувството за отговорност от страна на държавата към детската литература, нейните социални и възпитателни функции. Една от първите стъпки в това отношение е създаването на закон, който да въведе в ред творчеството на писателите, ангажирани с детско-юношеската литература.

През 1920 под Указ № 172 е приет Закон за детската литература², който делегира права на Министерството на народното просвещение да надзирава издаването на всички книги и списания, предназначени за деца и юноши. Още в този закон държавата слага ръка на възпитателните процеси, но същевременно търси начини за единение на базата на ценностите на традиционното общество. Едновременно с това се появяват и нови тенденции, които, по думите на Петър Стефанов, на практика сближават детската литература с тази за възрастни.

Повишаването на възрастовия адресат е свързано с промени в социалната функция и цели на творчеството за деца заради все по-голямата настъпателност на политиката. Навлизането през периода на нови идеи и възгледи за света и човека, в

¹ Публикацията е резултат от извършено изследване по проект BG05M2OP001-1.001-0001 *Изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“* (Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“).

² Законът е публикуван в „Държавен вестник“, бр. 195 от 29 ноември 1920.

центъра на който стои едно ново колективистично начало, разрушава установените граници на мислене за детето и неговата социализация.³

Обогатяването на детето с все повече знания за природния, обществен и социалния живот в близките десетилетия след 1920 се превръща в основна задача на детско-юношеската литература, насочвана и от последвалите закони⁴. За възпитанието на младото поколение са впрегнати всички налични ресурси – училището, художествената литература, научнопопулярните четива, семейството, създадените пионерски организация и др.

През 30-те години у нас тече интензивен процес по еманципация на детската ни литература от патриархално-моралистичното светоотношение. Преодоляват се старите художествени стереотипи и се утвърждават нови възгледи за възпитанието. Идеята за „послушното дете“ например е изместена от провокативния Елин-Пелинов герой Ян Бибиан⁵. Това е важно десетилетие и с оглед на раждането на жанра на научната фантастика в българската литература по две успоредни линии. Първата – същинската – са романите на Георги Илиев „О-Корс“ (1930) и „Теут се бунтува“ (1933), който някак изведнъж смело нагазва в полето на социално-техническата научна фантастика. Втората е творчеството на Светослав Минков⁶, в чиито произведения проследяваме познатата ни от световната практика еволюция – от литературата на ужаса към сатирико-гротеска научна фантастика. Въпреки че творчеството на Светослав Минков се свързва по-скоро с диаволизма, а научнофантастичното е възприето, по думите на Огнян Сапарев, като „социално-екстравагантно, сатирично“⁷, не можем да не отбележим неговата важна роля за първите по-сериозни опити в полето на научнофантастичния жанр у нас. През 1934 се появява романът на Никола Хвойненски (псевдоним на Никола Жалов) „Един сън. Рупчос през лято 1999“, а през 1938 Михаил Петков Енев публикува „Тибет“ с подзаглавие „Утопичен роман“. И двете произведения конструират история за идеалното социално-икономическо устройство на отделно взето общество и с ясно изразен утопичен пласт, мечтата на авторите по създаването не просто на съвършено общество, а изградено върху комунистически порядки.

Литературата за деца и юноши неизбежно е повлияна от общите процеси и идеи, насочили вниманието на българските писатели към развитието на науката и технологиите. Поема ролята не просто на популяризатор на науката сред подрастващото поколение, а провокира неговото въображение, приключенския и изобретателския му дух, копнежите по полет на мисълта към опознаване на космическото пространство и науката.

Детско-юношеската фантастиката, писана за младото поколение през 30-те години, отбелязва Надежда Стоянова, „възприема технологията, като трансформира до известна степен жанровата картина и характерната система на българската междувоенна литература – тя популяризира научнофантастичния роман и оформя изобретателя като

³ СТЕФАНОВ, П. Тотем и табу в детската литература, или кратка биография на чл. 3. – В: *Табутата в детската литература*. – Сливен: Жажда, 2012, с. 11.

⁴ Законите са следните: Указ № 172. Закон за детската литература (1920); Указ № 123. Закон за детската и младежка книжнина (1941); Указ № 150. Закон за изменение и допълнение на закона за детската и младежка книжнина (1946); Указ № 181. Правилник за прилагане на закона за детска и младежка книжнина (1946) и др. Законите са цитирани от антологията „Българската детска литература“ (2000).

⁵ Във втората част на историята „Ян Бибиан на Луната“ героят откъсва опашката на дяволчето Фют и поема по пътя на науката, която в началото на ХХ век все по-сериозно осмисля космическото пространство като възможност за човешкото същество да разшири своето познание и отвъд пределите на Земята.

⁶ През 30-те години се появява сборникът „Автомати: Невероятни разкази“ (1932), в който са поместени разказите „Маймунска младост“, „Човекът, който дойде от Америка“ и др.

⁷ САПАРЕВ, О. *Фантастиката като литература*. – София: Просвета, 1990, с. 119.

типичен съвременен персонаж⁸. За разлика от произведенията на Георги Илиев и Светослав Минков, в които е споменат негативният аспект на техническите нововъведения, творбите на Емил Коралов и Елин Пелин например, проправили път на детско-юношеската научна фантастика у нас, в голяма степен се придържат към романтичната представа на Жул Верн за позитивността на науката; за силата на мисълта и фигурата на учения/изобретателя; вярата в напредъка; за ентузиазма от встъпването в утрешния ден, подкрепени от ярки образи на благородни герои, които използват технологиите като средство за постигането на щастливо бъдеще.

Поради спецификата и важността на произведенията на двамата автори, заслужаващи сериозно задълбочаване и отделно представяне, настоящото изследване ще се съсредоточи единствено върху творчеството на Емил Коралов, който малко преди Елин Пелин навлиза в полето на жанра и разкрива на детето чудния свят на науката.

Присъствието на фантастичното в произведенията на писателя създава условия за проследяване на взаимодействието между приказното и научнофантастичното изображение, на преноса на идеи, светоусещане и връзката като цяло на художествената литература с фантастичната образност на приказката.

Щрихирането на литературноисторическия дискурс на появата на детско-юношеската научна фантастика е съществено за изграждане на оценката на социалните ѝ функции (да помага на съвременника по-смело да се ориентира в бъдещето), а начините, по които е представено бъдещето, са ценни за извеждане на типа мислене, предадено от жанра на неговите читатели.

Българската детско-юношеската научна фантастика се ражда по две успоредни линии. Първата е проследима през историите от цикъла „Жари и Морското момиче“ на Емил Коралов, публикувани в детския, цветно илюстриран седмичник „Весела дружина⁹“, а след това и в отделни книжки от библиотека „Весела дружина“. Отделно от цикъла за Жари и Морското момиче Коралов издава книгите „Среща в небесата“ (1939), „Електрическият човек“ (1940), „Хора на бъдещето“ (1943) и др. Втората е появата на творбата на Елин Пелин „Ян Бибиян на Луната“ (1934). И двамата автори полагат много сериозни основи, върху които след това детско-юношеската научна фантастика продължава своя път на развитие. Същевременно разкриват на малките читатели неизвестни досега светове, изпълнени с учени, технологични нововъведения, космически пътувания и най-вече – провокират детското въображение да мечтае за далечното бъдеще, да се стреми към изследване на непознатото и да мисли за науката като важен елемент от съвременния живот.

В първите произведения на Емил Коралов приказните и научнофантастичните елементи съжителстват безпроблемно в създадената от него художествена среда. Постепенно са въввлечени в рационализма на ХХ век, обхванат от научно-техническата вълна, а светостроенето е реализирано върху художествена платформа, търсеща своя градивен материал в извънлитературните процеси на епохата. Творчеството на писателя през 30-те и 40-те години е важен сигнал за взаимодействието на фантастичното

⁸ STOYANOVA, N. *Machines of Childhood (Notes of the First Science Fiction Novels in Bulgarian Children's and Young Adult Literature of the 1930s)*. – In: *Slavic Worlds of Imagination*. – Krakow: 2018, p. 228.

⁹ През 1933 Е. Коралов заедно със своята съпруга Милка Петрова-Коралова и Лъчезар Станчев (негов брат) започват да издават седмичния вестник за деца и юноши „Весела дружина“. Вестникът просъществува до 1947. Активно присъстващи на страниците на изданието са автори като Калина Малина, Асен Разцветников, Елисавета Багряна и др. Коралов създава библиотека „Весела дружина“, в която в периода 1933–1975 излизат над 90 книги за деца.

изображение с приказното и научнофантастичното. Трансформациите на фантастичния образ в историите на писателя представляват синтез между историческия опит на фантастичното, който ни връща към приказността, и невероятни светове, създаващи вече ефектите си с „достоверна“ научна/псевдонаучна аргументация. Художествените образи са изградени върху основата на копнежите на науката, разгърнати посредством въображението на писателя, позовават се на реални или измислени природни закони, на правдоподобни, действителни или все още в зародиш научно-технически изобретения, на авторитета, суеверието, митовите на науката. Корените на приказното обаче остават вплетени в тъканта на текста.

На пръв поглед връзката между тези две художествени призми на световъзприемане изглежда нелогично заради съдържанието им. Първата е свързана с миналото, с древността, а втората – с научно-техническия прогрес. В изследването на Евгений Нейолов „Вълшебно-приказните корени на научната фантастика“¹⁰ подобна връзка е изследвана през образите на гората, морето и др. елементи, присъстващи в художествения свят и на двете. Критическото осмисляне на научнофантастичния жанр се разгръща най-общо през две призми. Първата разглежда жанра като вид популяризиране на науката, извежда разликите между него и другите форми на фантастично присъствие в литературата. Втората търси корените му в митологичната и приказната образност. Х. Й. Флехтнер отбелязва, че „изобразяването“ на невъзможното привидно обединява приказките и фантастиката. Подчертава и „съществената разлика“: във фантастичната литература, за разлика от приказките и сагите, „поезията“ като такава е незначителна, а основна роля играе „бизнес принципът“, научнофантастичната идея¹¹. Колкото и да се отпласква научната фантастика от приказното и митологичното, въпреки извеждането на различията между тях, изследователите признават възможността за съпоставки, която става все по-изразителна.

Съветският критик Анатолий Бритиков разсъждава върху възприемането на произведенията на Жул Верн например през 30-те години в СССР. През годините на първите петгодишни планове мотото на произведенията на Жул Верн е „преподаване, образование, забавление“ в унисон с патоса на индустриализацията, с духа на научно-техническата и културната революция в младата съветска държава. Мярката за реализъм се разбира като идентичност на жанра, достигнал до това ниво на науката и технологиите. Дава пример с възприемането на „Човекът амфибия“ на А. Беляев от страна на Виктор Шкловски, а именно, че това е чисто фантастичен роман, към който са пришити хрилете на научното опровержение. Става дума за период, в който критиката сериозно извежда връзката между фантастиката и науката, но същевременно осъзнава метафоричната природа на научно-художествената идея. Възприема съвременната фантастика като определена сплав между наука и поезия, синтез между естетическо съзнание и рационална логика. Бритиков подчертава, че съвременните категории на реализма „въвеждат оригиналността на научната фантастика в основното русло на понятията на литературната наука“¹². Развитието на изследванията в тази посока са резултат както от художествено израстване на фантастиката, така са свързани и с успеха ѝ сред читателите. Макар и творение на технологичен век, жанрът е пуснал своите корени в митологичните традиции и фолклора. В края на 30-те години Александър Беляев пише следното:

¹⁰НЕЙОЛОВ, Е. *Волшебно-сказочные корни научной фантастики* (1986): https://royallib.com/book/neyolov_evgeniy/volshebnoskazochnie_korni_nauchnoy_fantastiki.html [прегледано на 9.3.2024].

¹¹ Пак там.

¹² БРИТИКОВ, А. Проблемы изучения научной фантастики. – *Русская литература*, 1980, № 1, с. 202.

Всеки знае приказните бързоходни обувки, летящия килим, вълшебните огледала, с които можете да обхванете големи разстояния. Такива приказки са предшествениците на научната фантастика.¹³

Възприемането на научнофантастичния жанр през приказните елементи е критически подход у немалко автори. Критици като Семьон Полтавски, Татяна Чернишева и Георгий Гуревич¹⁴ са на мнение, че научната фантастика произлиза не толкова от социалните утопии, колкото от голямата народна мечта, древните митове, приказките, които са нейни предшественици.

Заедно с мита и легендата приказката „е между първите опити на човека да разкаже за желанието си да владее природата и да прозира в мрачните тайни на битието или поне само да изрази ужаса си от неизвестното“¹⁵. В научната фантастика има неповторим и главен фабулен мотив: „мотивът на фантастичните технически средства, около който се обединяват всички сюжетно-фабулни линии“¹⁶. Една от най-важните съставки на повествованието на научната фантастика е наличието на научно-технически елементи. Елка Константинова предлага фабулен модел на научната фантастика, разкриващ сходствата между стереотипите¹⁷ на научната фантастика и на приказката на структурно ниво, изграден върху морфологичния модел на вълшебната приказка на Вл. Проп. Няма да се спра на този модел, но е важно да отбележа работата на българските изследователи именно в извеждане на неоспоримите връзки на научната фантастика с традицията на приказките.

В последните десетилетия, по думите Светлана Стойчева, се развива дълбокопсихологическият анализ на приказката „в изследователската традиция на К. Г. Юнг, според който повтарящите се във фолклора на различни етноси приказни образи, мотиви и сюжетни ходове са всъщност отлят в архетипи (праформи) човешки психологически опит“¹⁸. От тази гледна точка през приказката бихме могли да проследим психологическото съзряване на приказния герой, ако използваме термина на Юнг за индивидуализацията му.

В творчеството на Емил Коралов се наблюдава именно този процес – по психологическо съзряване на героя, по постепенната му индивидуализация и натрупване на знание вследствие на появата на „Слънчевата книга“, която го насочва към опознаването на света, неговите закони, а оттам и към възможностите за личностно развитие и изграждане на научното познание. Връзката на историите на автора с приказното е осъществена посредством типичните атрибути (омайно биле, вълшебна книга и др.). Писателят проявява интерес към фантастична интерпретация на новото време и преливането ѝ в приказното. Не е без значение, че става дума и за творчество, насочено към детската аудитория, която има повече познания в полето на приказката, отколкото на мита.

¹³ БЕЛЯЕВ, А. Создадим советскую научную фантастику. – *Детская литература*, 1938, № 15–16, с. 1.

¹⁴ Вж. ПОЛТАВСКИ, С. *О сюжете в научной фантастике* (статията е публикувана в сборника „О литературе для детей“, 1955); ГУРЕВИЧ, Г. *Картина страны фантазий* (1967). В периода между 60-те и 70-те години в множество статии Татяна Чернишева извежда връзката между научната фантастика и митологичната образност и приказката.

¹⁵ КОНСТАНТИНОВА, Е. Въображаемостта и реалното. Фантастиката в българската художествена проза. – София: УИ „Св. Климент Офридски“, 1987, с. 134.

¹⁶ Пак там, с. 133 – 134.

¹⁷ Понятието „стереотип“ е употребено от Е. Константинова не само в неговия тесен смисъл – на равнище структура, но и в по-широкия смисъл, зададен от Ст. Лем и К. Бартошински, като „универсално средство за информация“.

¹⁸ СТОЙЧЕВА, С. *Приказката в българската литература на XIX век (Опит върху емпирията на приказката)*. – София: Карина М, 2009, с. 14.

Емил Коралов използва езика на научно-техническия прогрес, за да подсили достоверността на художествената образност. Присъствието на научнофантастични изобретения и идеи насочва към митотворчеството, създава нова митология.

Картографира проблемите, мечтите на настоящето, посредством актуалните ресурси и потенциал на науката. Засилва интереса и към познанието на младия читател в различни области на науките. Подсилва футуристичния заряд на своето творчество и акцентира върху приключенския, приказния елемент и дух на произведението – съществен и важен аспект за конструирането изобщо на детско-юношеската литература. Приключенският елемент се проявява на идейно-структурно равнище, има връзка с фантастичното събитие, което авторът организира по привлекателен, занимателен, комуникативен за малките читатели начин. Олекотява, представя достъпно на читателите казусите и мечтите на науката за развитието на научно-техническите постижения в областта на роботиката, механизиранието на някои аспекти от човешкия бит, мечтите на човечеството да опознае космическото пространство, да се срещне с други биологични видове и др. Приказните елементи създават познат за малките читатели свят.

Въпреки че детско-юношеската научна фантастика изгражда своите художествени светове чрез преплитането на приключенски с научнофантастични елементи, съхранили духа на приказката, посланията, които изпраща на своя адресат (детето), са характерни за научната фантастика като цяло, а именно: уважението към различността на Другия; развитието на наука, която работи не само в полза на индивида, но и на колектива, без да се намесва агресивно, користоно в биологичната и социалната среда; изобразяване на срещата с другопланетен вид не като копнеж на човека да пороби, ограби Другия, а като възможност за развиване, разширяване на границите на познанието и др. Подобни идейни конструкции наблюдаваме в произведенията и на Емил Коралов, и на Елин Пелин.

Емил Коралов като фантаст

Изключителна роля за популяризирането на науката и научната фантастика сред подрастващото поколение изиграва вестник „Весела дружина“¹⁹. Важен е и с това, че покрай него е създадена библиотека „Весела дружина“. Именно в тази библиотека, пише Александър Карапанчев, „излизат множество опуси на самия Емил Коралов, с които той слага две начала: на отечествената научнофантастична книга за подрастващата аудитория (изпреварвайки с една година Елин Пелин с неговия „Ян Бибиян на Луната“)… и на научнофантастичните поредици в България“²⁰. Публикуваните в библиотека „Весела дружина“ книги представляват вход и към приключенската фантастична литература, която децата очакват със затаен дъх. През 30-те години приключенският елемент в детско-юношеската литература е предизвикан и от все по-голямата роля на киното в живота на подрастващото поколение. В началото на ХХ век, твърди Пламен Антонов, приключенските романи с индиански сюжети навлизат под знака „на едно засилено американско влияние, чийто основен агент е киното“²¹. Въпреки появата и на подобен тип приключенски четива научната фантастика заема съществена част в живота на детето. В статията „Приказникът

¹⁹ Малките читатели имат възможност да се запознаят с автори като Карел Чапек, Александър Беляев (произведението „Човекът амфибия“ е публикувано под заглавие „Морският дявол“) и др. Страниците на изданието са изпълнени с ребуси, литературни игри, комикси, статии (например „История на пишешката машина“, „Хартията победителка“) и др.

²⁰ КАРАПАЧЕВ, Ал. Кораловиада. – *Тера фантастика*: списанието на българския фендъм, 2017, бр. 16, с. 251.

²¹ АНТОНОВ, Пл. Приключения в Дивия запад – българският случай. Ефекти на масовата култура. – В: *Америките ни 2: САЩ като метафора на модерността. Българо-американски отражения (XX-XXI в.)*. – София: ИЦ „Боян Пенев“, 2017, с. 374.

от „Весела дружина“, бащата на „Жари“ децата на Емил Коралов (Емилия Коралова-Стоева и Любомир Коралов) споделят:

За баща ни, оставил на своите читатели повече от 100 книги, има спомени в изобилие. За нас са особено ценни тези от децата, на които Емил Коралов е дал път като бъдещи автори, за които абонаментът за „Весела дружина“ и за нейната библиотека с неговите и на други писатели романчета, са били едно от чудесата на тяхното детство.²²

Въздействието върху децата, както пишат и наследниците на Е. Коралов, на приключенските четива на писателя е съществено за изграждането на поколения читатели на научнофантастичния жанр, които за пръв път се сблъскват с подобен тип истории именно на страниците на вестника и библиотека „Весела дружина“.

В книгата „Под шума на чинарите. Спомени за Емил Коралов“ (1996) писателят Йордан Вълчев споделя своите спомени за тази поредица.

Този ден бе за мене най-щастливият ден в цялото ми ранно детство. Два-три пъти препрочетох откъса от „Жари и Морското момиче“. Сядаш на столчето, натискаш копчето и политаш в небесата, ах, тоя Жари!²³

На поставено от учителката домашно да напишат съчинение на тема „Заек в гората“, Йордан Вълчев пише следното: „Имам един приятел, казва се Жари. И той е от малкия град Кула. Но си има лелято столче. Един ден литна да обиколи лозята, нивите и горите. Видя един заек, който бягаше уплашен. Гонеше го голяма змия...“²⁴. Героите на Емил Коралов се превръщат в съществена част от света на детето със смелите си мечти за по-добро бъдеще, с желанието си да наложат справедливостта и красотата над света. Писателят Салис Таджер също е впечатлен от поредицата.

Припомних си как в най-ранното си детство с неутолима жажда се увличах по невероятните приключения на героите от „Жари и Морското момиче“. [...] Не знаех тогава, че авторът на тези книги ще се превърне в пръв пионер на научно-приключенското четиво в детско-юношеската литература у нас, още много преди човек да е проникнал в космоса.²⁵

За вълнението от историите на Коралов споделя литературният историк и критик Здравко Чолаков:

Не съм забравил онова, което изпитах, когато като прогимназист в Казанлък прочетох поредицата за Жари и Морското момиче. [...] В тия книги опиянява едно великолепно със своята изобретателност романтично въображение, което умее да запали спонтанната предразположеност на детето към полет на фантазията. Тази поредица, както и още много романи за деца и юноши, се появи за пръв път на страниците на в. „Весела дружина“. [...] Тази трибуна е от най-приносните за разпространение на детско-юношеската литература в България.

Въпреки големия интерес от страна на читателите към тези произведения дори след Втората световна война, постепенно Емил Коралов насочва своето перо към теми и проблеми, залегнали в идейно-художествените посоки на литературата ни след 1944. И в следващите си творби авторът не се отказва да гледа критично на своята съвременност.

²² КОРАЛОВА-СТОЕВА, Е., Л. КОРАЛОВ. Приказникът от „Весела дружина“, бащата на „Жари“. За една от малко изследваните страни в творческото дело на писателя Емил Коралов. – *Родна реч*, 1998, бр. 9, с. 35.

²³ ВЪЛЧЕВ, Й. Градове и деца. – В: *Под шума на чинарите: Спомени за Емил Коралов*. Състав. Е. Огнянова. – София: Иван Вазов, 1996. с. 118.

²⁴ Пак там, с. 118.

²⁵ ТАДЖЕР, С. Разговорите с твореца – звездни мигове. – В: *Под шума на чинарите: Спомени за Емил Коралов*. – София: Иван Вазов, 1996. с. 80.

Романи като „Септемврийци“ (1945), „Училище за смелите“ (1951) и др. също се превръщат в любими четива на малките читатели, които, както и историите на автора за Жари и Морското момиче, внушават благородство и хуманизъм, стремеж към красота и свободен дух. Удивително е, споделя журналистът Емил Зидаров²⁶,

колко леко и колко сигурно разказвачите като Емил Коралов умееха да внушават на децата важни житейски истини, без да им се натрапват и без да им додяват с поученията си. Не бих пресилил, ако кажа, че българският писател в края на трийсетте години беше за моето поколение възпитател, приравнен с родителя и учителя. От него се учехме да тачим истината, да бъдем милостиви към слабия, да почитаме старостта и да ценим силата на младостта си. Жари и Морското момиче на Емил Коралов олицетворяваха най-доброто, на което ни учеха възрастните, а бяха досущ като нас, затова ги и обичахме.²⁷

Детските спомени на гореизброените критици, писатели и журналистите са важни не само за рецепцията на произведенията на Коралов сред подрастващото поколение, но улавят интересите и мечтите на малките читатели, развълнувани от историите за хвъркати столчета, чудни и различни градове, космическите пътувания и срещата с другопланетен вид.

В началото на 80-те години, спомня си Любомир Коралов, по време на разговор на писателя с журналиста Емил Зидаров става дума за историите на Жари и Морското момиче. Той с тъга споделя: „Идеите, залегнали в основата им, казва той, отдавна вече са осъществени, космическият и компютърен свят на днешните деца и юноши е съвсем различен от този на Жари и другарите му. Техните приключения няма да бъдат интересни за никого“²⁸.

Действително през 70-те и 80-те години научната фантастика у нас следи актуалните тенденции в науката в световен мащаб, която от създаването на Жари и Морското момиче (около 30 години) до тези две десетилетия е постигнала много в областите например на изкуствения интелект и на биологичните науки. Произведенията са ангажирани с темите за клонирането²⁹, осмислят екологичните проблеми вследствие на навлизането на новите технологии в живота на хората³⁰, все по-голямо внимание се отделя и на изкуствения интелект³¹, на прехвърлянето на човешкото съзнание в друг носител³² и др., но копнежите по изследване на необятния космос продължават да бъдат актуални, дори след първия космически полет.³³

Безспорни са твърденията на Емил Коралов, че идеите, залегнали в основата на произведенията му, в голяма степен са реализирани откъм технически елементи. Ускоряващото се съвремие изисква постоянна актуализация на научно-техническите присъствия и идеи в художествената творба, особено когато става въпрос за научната фантастика, която в голяма степен използва като ресурс за изграждане на своите светове една постоянно развиваща се материя, а именно науката. От друга страна, ако припомним разбиранията на Дарко Сувин, че създадената художествена среда се отъждествява с

²⁶ Емил Зидаров е част от колектива на списание „Космос“. Известен е като популяризатор на науката и техниката и като преводач. Съставител е на първата книга на Робърт Шекли, излязла в България, „Недодокоснат от човешки ръце“.

²⁷ КАРАПАНЧЕВ, Ал. Кораловиада. – *Тера фантастика*: списанието на българския фендъм, 2017, бр. 16, 249 – 250.

²⁸ КОРАЛОВ, Л. Защо Жари се скита немил-недраг? – *Новини плюс*, бр. 43 (23 окт. – 1 ноем.) 1996, с. 12.

²⁹ Романът „Клонинги“ (1975) на Весела Люцканова, романът „Каменното яйце“ (1989) на Петър Бобев.

³⁰ Романът на Хайм Оливер „Енерган 22“ (1981) и др.

³¹ Повестта на Агоп Мелконян „Спомен за света“ (1980) и др.

³² Повестта на Недялка Михова „Интра“ (1989) и др.

³³ През 1961 руският космонавт Юрий Гагарин е първият човек, изпратен в Космоса. Същата година, но няколко месеца по-късно, в Космоса е изпратен американецът Алън Шепърд. През 1969 НАСА реализира мисия „Аполо 11“. Първите хора, стъпили на Луната, са Нийл Армстронг, Майкъл Колинс и Едуин Олдрин. За последния полет се появяват конспиративни теории, че не е наистина осъществен.

историческата семантика на текста, ограничен в определено време, социални норми и място, и разгледаме творчеството на Коралов именно в контекста на неговото време, тук не мога да се съглася с автора, че тези приключения няма да бъдат интересни за никого. Неговото творчество, с доразгърнати реални научни проекти, макар и в онзи момент да са само в зародиш, е съществено за литературноисторическото полагане на българската научна фантастика в контекста на световните процеси на жанра, на науката. Благодарение на заложените в творбите новум³⁴ (нововъведение) можем да проследим развитието на материалните процеси, логическите причини, тяхната социална и културна рефлексия в живота на тогавашното общество. Коралов не просто популяризира и образува децата с „вълшебствата“ на науката, а се опитва да им обърне внимание на все по-ускоряващото се съвремие и възможностите пред тяхното бъдеще. Книгите, чиито основен акцент е поставен върху развитието на науката, остаряват със същата скорост, с която и самата наука. Когато произведението е насочено към извеждането на въображението до нивото на изкуството, към проследяването на човешките реакции към промени вследствие на новото и непознатото, тогава преходността на жанра не е застрашена.

„Жари и Морското момиче“: между приказното и научнофантастичното

С появата на произведенията на Емил Коралов българската детско-юношеска литература преминава в нов етап на развитие и конструиране на вълшебните приказни елементи в повествованието. Характерните за вълшебната приказка атрибути, като например шапката невидимка, вълшебна пръчица, талисманите и вълшебното килимче, „еволюират“ до предмети, които изпълняват подобни функции, но конструирани вече от съвременната фантастична приказка, наречена „научна“, спрямо ресурсите, които им дава развитието на науката и технологиите. Появата на космическите кораби, опитите на учените за създаването на метаматериали, пробивите в генното инженерство и др. са новите ресурси, от които научнофантастичната литература, като ги доразвива и видоизменя, създава своите фантастични светове.

Проследяването на подобни трансформации на елементите от вълшебните приказки и от митологията в художественото пространство на научната фантастика разкриват дълга история в развитието на фантастичното като присъствие в художествената творба³⁵. Цел на изследването не е да разгледа подробно корените на научната фантастика, но е важно да се спомене нейната връзка с традицията на развитие на фантастичната образност в литературата, съществен елемент от еволюцията на жанра. За да мисли и създаде своите фантастични светове, колкото и екзотични и необикновени да изглеждат те, фантастиката черпи своя градивен материал от науката и техниката.

В произведенията на Емил Коралов се наблюдава сравнително балансирано съжителство между приказните и научнофантастичните елементи. Писателят вплита в тях теми и идеи, характерни за научнофантастичния жанр – идеята за безсмъртието (в „Безсмъртният цар на света“, 1937), за срещата с чужда цивилизация („Среща в

³⁴ Дарко Сувин въвежда категорията „новум“ в научната фантастика, за да фиксира присъствието на иновациите, които имат различни проявления – от движещи се от минимума на едни разнородни „инвенции“ (уреди, техника, феномени, връзки) към максимума на средата (пространствено-времеви местоположения), посредници (главно действащо лице или лица) и/или принципино нови и непознати отношения в авторовата среда в произведението.

³⁵ Повече информация по темата: „Въображаемостта и реалното. Фантастиката в българската художествена проза“ (1987) на Елка Константинова, „Фантастиката като литература“ (1990) на Огнян Сапарев, „Странният жанр“ (1995) на Людмила Стоянова и др.

небесата“; 1939; повестта „Човекът на бъдещето“³⁶, 1939), появяват се технологични чудеса. Същевременно в канавата на текста са вмъкнати приказни елементи (омайна вода, огнено цвете и др.) и те действат самостоятелно и на фабулно, и на езиково равнище, без да изместват обаче научнофантастичните.

В отделни произведения на Коралов обаче („Среща в небесата“, „Хората на бъдещето“, „Електрическият човек“) научнофантастичните елементи вземат превес над приказните, което също е показателно за посоката на българската научна фантастика след 1945, където науката и технологиите се превръщат не просто в основен ресурс за конструиране на повествованието, но и в модус на мислене, визуализиран и от жанра на научната фантастика, и от революцията на науката през XX век в различни области. Въпреки зададения превес, приказното като световъзприемане остава активно във всичките произведения на автора.

С извеждането и на приказните, и на научнофантастичните елементи, като съставна част от изграждането на историята, Емил Коралов онагледява тази близка връзка между двете поетика, която е ясно проследима в литература за деца заради близостта ѝ с традицията на приказката.

Художественото наследство на писателя, поместено времево през 30-те и 40-те години на XX век, е пълно с въображение. Създаден е свят на бъдещето, който свободно разполага с възможностите на ядрената енергетика³⁷, с индивидуални летателни апарати³⁸, със самолети, които работят не просто с автопилот³⁹, а са управлявани от дистанция (в произведението „Самолет без хора“⁴⁰, 1941). За тези истории Емил Зидаров пише следното:

Преди половин век, когато още нямаше и намек за ядрена енергетика, за роботика и за индивидуален летателен транспорт, той обрисова едно бъдеще, твърде близко до днешното, поне в техническо, ако не в нравствено отношение.⁴¹

Във фантастичния свят на Коралов са реализирани немалко мечти на науката, които по времето на писане на тези произведения вече имат своята начален импулс за реализация: плаваща къща с функциите на подводница⁴²; малки аероплани или, както се

³⁶ Преиздадена през 1943 и 1947 под заглавие „Хората на бъдещето“.

³⁷ Първите ядрени реактори са построени през 40-те години, а през следващото десетилетие този вид енергетика навлиза по-сериозно в бита на хората.

³⁸ Идеята за летателните апарати откриваме още в мита за Дедал и Икар. Сред изобретенията на Леонардо да Винчи откриваме модели на летателни апарати. Орнитоптерът е едно от най-известните му изобретения.

³⁹ Един от първите хора, изследвали и приложили на практика идеята за полета, е гръцкият философ и математик Архит. Той създава модел на летящ гълъб, задвижван с пара. През 1783 братя Монголфие (Жозеф-Мишел и Жак-Етиен), едни от пионерите във въздухоплаването, правят демонстрация с въздушен безпилотен балон, изпълнен с въздух. По същото време Жан Александър Сезар Шарл (техен сънародник) пуска във въздуха балон, изпълнен с водород. Безспорна е и работата на руския учен Константин Циолковски в областта на въздухоплаването и ракетостроенето. Първият авиационен автопилот е изобретен през 1912 от американската компания *Sperry Corporation*. През XX век безпилотните апарати (т.нар. дроне) първоначално получават практическо приложение в осъществяването на военни мисии, а с днешна дата масовото производство на дроне позволява и тяхното използване в бита.

⁴⁰ Историята е публикувана във в-к „Весела дружина“ под заглавие „Самолетът не отговаря“ (1946).

⁴¹ КАРАПАНЧЕВ, Ал. Кораловиада. – *Тера фантастика*: списанието на българския фендъм, 2017, бр. 16, с. 249.

⁴² Плаващата къща се появява за първи път в историята „Тайните на слънчевата книга“, публикувана във в. „Весела дружина“ през 1934, а след това и в отделна книга през 1940. Не е случаен образът на плаващата къща, както и на водното пространство. Ако тръгнем по линия на възприемането на тези два образа в приказките, океанът например, отново интерпретиран в книгата на Нейолов, се възприема като океан – свят, океан – живот. Изобразяването на океана като жива Вселена се реализира през образите на острова и кораба. Припомням, че в океана живее и Морското момиче. Корабът и островът противопоставят океана като развито пространство с незастроено. В легендата за потопа ковчегът е изобразен като къща, а в приказките корабите често са възприемани като дом. Космическият кораб „плава“ в космическото

посочват на други места в историите за Жари, хвърчащи столчета, столчета самолетчета („В страната, дето хората хвърчат“⁴³); електрическият човек⁴⁴ (в „Човекът, който вижда всичко. Тайните на бъдещето“⁴⁵), с изобразяването на който писателят не просто описва робота⁴⁶, а конвергенцията между човека и машината, своеобразното съживяване на подобна материя, сливането на механичното и биологичното, макар и не на клетъчно равнище, както ще бъде реализирано по-късно в научната фантастика вследствие на развитието на нанотехнологиите и изкуствения интелект; самолет без пилот, който се управлява посредством лъчи и се движи чрез атомна сила; чуден апарат, „приличащ на телефон, но без жици“ („Самолет без хора“⁴⁷, 1941) и много други устройства (т.нар. от Цветан Тодоров „научно вълшебно“⁴⁸), с които биват завладявани малките читатели,

пространство. Както земният океан не е безразличен към своите обитатели или гости, така и океанът космос не е просто фон на действието. Вселената в научната фантастика е действена – приятелска или враждебна, но никога безразлична към героя. (Вж. НЕЁЛОВ, Е. *Вълшебно-сказочные корни научной фантастики*, 1986.)

⁴³ Малките аероплани се появяват за първи път в историята „В страната дето хората хвърчат“, публикувана във в. „Весела дружина“ през 1933, а след това и в библиотека „Весела дружина“ през 1940.

⁴⁴ „В същата минута електрическият човек натисна едно копче при шията си и веднага желязната му ризница се разтвори и отвътре излезе този, когото децата най-малко очакваха да видят на този пуст остров“. (От желязната ризница излиза създателят на това изобретение. – бел. Е.Б.). Вж. КОРАЛОВ, Е. *Човекът, който вижда всичко*. – София [Доверие], 1936, с. 60.

⁴⁵ Роботът (или електрическият човек) се появява за първи път в историята „Човекът, който вижда всичко. Тайните на бъдещето“, публикувана във в. „Весела дружина“ през 1936, а след това в отделна книжка под заглавие „Електрическият човек“ (1940).

⁴⁶ Както в приказката, така и в научната фантастика трансформацията, движението, материализацията могат да се разглеждат и като случаи от един общ тип – „съживяване“, имащо отношение към образите на живота и смъртта. От една страна, съживяването в научната фантастика би могло да се възприеме като съживяване на определена технология – роботи, киборги и др. Израз на подобна тенденция е биологизацията на техниката, която същевременно е жизненоважна за човека. Тя го предпазва от смъртни опасности, условията в космическото пространство, контактите с извънземни цивилизации и др. Според Нейолов самата времева структура на действието на много научнофантастични „умни обекти“ включва архетипата приказна схема „смърт – възкресение – съживяване“.

⁴⁷ Произведението излиза първо в библиотека „Весела дружина“, а през 1946 – и във в. „Весела дружина“ под заглавие „Самолетът не отговаря“.

⁴⁸ В своето изследване „Въведение във фантастичната литература“ (2009) Цветан Тодоров обособява няколко подразделения на фантастичното: *вълшебно хиперболично, екзотично, инструментално и научно вълшебно*. В случая с описаните от Коралов устройства бих отбелязала съотнасянето им по-скоро към научно вълшебното, а не към инструментално вълшебното. По дефиниция на Тодоров в „инструментално вълшебното се наблюдават играчки и технически средства, неосъществими в определена епоха, които обаче са напълно възможни“ (Вж. ТОДОРОВ, Ц. *Въведение във фантастичната литература*. – София: Сема РИШ, 2009, с. 51). Тук изследователят дава примери с летящото килимче, лековитата ябълка (все елементи на вълшебната приказка), „тръбата за далечно виждане“, а след това споменава хеликоптера, антибиотиците, бинокъла, които са надарени със същите свойства и в тях няма нищо вълшебно. От друга страна, за научно вълшебното твърди, че в него свръхестественото се обяснява по рационален начин, но въз основа на непризнати от съвременната наука закони. Споменава магнетизма, посредством който се обясняват „научно“ някои свръхестествени събития, само че като такива са от порядъка на свръхестественото. За разлика от вълшебното килимче и лековитата ябълка, които бихме могли да придърпаме към приказното, защото нямат реални научни основания, хеликоптерът и антибиотиците са присъствия от друг порядък и имат своите научни, а не свръхестествени обяснения, т.е. тук вече не става дума и за научно вълшебно така, както разбираме второто (като нещо магическо, неподлежащо на научни закони), а за научнофантастично, което, макар и да преминава на моменти границата на рационалното и да представя несъответстващи на здравия разум картини и образи (извънземни, чужди планети), е свързан с „вълшебство“ от друг порядък – научно-рационален. В произведенията на Коралов не се наблюдава инструментално вълшебно присъствие поради факта, че образените от него постижения на науката не са неосъществими в епохата, в която твори авторът. Не става дума за свръхестествени предмети, които са изградени единствено от авторовото съзнание, а са приказни елементи, представени са изобретения на науката, които Коралов хиперболизира и доразвива, за да проследи бъдещата им еволюция. Но това е характерен за научната фантастика подход. Вълшебното в тези научнофантастични присъствия не е

разкрити са им тайните на науката, но и отговорността на учения към собствените му творения, към използването им в полза на човека. Всъщност въпросният безжичен телефон (днешните мобилни устройства) се появява и в повестта „Хората на бъдещето“, където чуждата цивилизация използва малка кутийка като средство за комуникация⁴⁹.

Първият допир на Жари със света на науката се осъществява в историята „В страната, дето хората хвърчат“, когато се запознава и с Морското момиче. Тя го потиква към опасно, но вълнуващо приключение, за да спаси своята майка, която, поела болката и сълзите на хората, лежи болна на дъното на морето. Морското момиче споделя на Жари за чудната страна на хвърчащите хора, в която всички са весели и щастливи, но само децата имат достъп до нея.⁵⁰

Стъпка по стъпка Жари навлиза в тайните на познанието, за да се подготви за срещата с книгата на и от бъдещето – „Слънчевата книга“. И тук приказните елементи се прокрадват като част от процеса по достигане до този магичен град с хвърчащите хора. Появяват се образите на острова, подводният дом на Морското момиче и пр. Героят преминава през множество и опасни препятствия⁵¹. Спасява брата на Морското момиче Талаз с разписанията от „Огнената книга“. Вплитането в повествованието на приказни елементи е важен етап от съзряването на героя за друг тип познание – научното, което е невъзможно без зададената от вълшебните предмети и влияния картина на света и нейното конструиране от страна на Жари. Този подход е характерен за голяма част от произведенията на Коралов, но не е просто преливане на вълшебното в научното. Извежда двата типа познание и опит за възприемане на явленията в човешкия живот, които не се изключват взаимно. Произведенията разкриват традицията на развитието на фантастичния образ и неговото неизбежно присъствие в основите на изграждането на научнофантастичния образ; щрихират съществена стъпка на еволюцията на фантастичната литература. Същевременно тези два типа познание онагледяват и процесите по изграждането на въображението на детето, което в произведенията на Коралов е позиционирано на границата, отвъд която то се превръща в юноша, а оттам и във възрастен индивид.

В страната на хвърчащите хора компанията на Жари, пристигнала благодарение на бронзовия конник, се натъква на чудесата на науката, особено малките аеропланчета, приличащи на хвъркати столчета с кормило. Отново се осъществява преход от, но и близост между приказното към научното, описвайки едно и също действие – полета – с различни средства. Колко лесно, мисли си Жари, „било да хвъркне човек във въздуха! В тяхната родина имаше само тежки аероплани“⁵². Това е страна, в която парите нямат

вплетено в представянето на технологични устройства така, както например във вълшебните приказки, но е част от светостроенето на историите.

⁴⁹ „След това по-старият от тях [...] извади друга кутийка от джоба си и започна с пеещия си глас да говори нещо. На Жег се стори, че веднага от кутийката се обади също такъв пеещ глас. Това беше някакъв телефон, който без централа се свързваше с някакви хора, кой знае колко далече“. (Вж. КОРАЛОВ, Е. *Тайните и чудесата на слънчевата книга*. – София: Коралов и Сие, 2007, с. 92.)

⁵⁰ За да стигне до въпросната страна, Жари преодолява множество препятствия – сблъсква се с разбойници, попада в капан на острова на мъдреците, от който може да избяга единствено след знанието, натрупано от прочита на „Огнената книга“, което познание обаче има и висока цена. Огнената книга се намира на Острова на мъдреците. Според закона на острова всеки има право да прочете книгата. Веднъж натрупал обаче познание от нея, човек остава затворник на въпросния остров, пазещ тайните на знанието на света.

⁵¹ Островът на разбойниците е достъпен само ако се следват знаците по пътя: кървава ръка, появяваща се на първата от трите скали по маршрута на Жари, откриването на бялата чаша и черния кон, като предупреждението е да се пази от черната чаша и белия кон.

⁵² КОРАЛОВ, Е. *В страната дето хората хвърчат..* – София: Доверие 1940, с. 74 (Библиотека „Весела дружина“).

стойност, всеки получава това, което иска.⁵³ Всички изобретения са записани в една дебела книга – „Слънчевата книга“, която може да се чете само при изгрев слънце. До това утопично пространство не се достига лесно, а по необикновен начин, защото „ако някой се опита да дойде от вашите страни, които са сто години назад, в нашата, или от нашата, която е сто години напред, във вашите, умира“⁵⁴. В книгата „Хвъркащият автомобил“ (1934)⁵⁵ героят е изобретател, който посвещава живота си на усъвършенстването на апарати и машини. Създава, въпреки подигравките на хората от града, автомобил, който се движи във въздуха: „До златната скала ще може да се стигне само с един нов апарат, който аз бих нарекъл хвъркащ автомобил. Той ще може да върви по улиците, а също тъй ще може и да прехвърча известни разстояния“⁵⁶. В историята превес вземат приключенските елементи (Ринг излита с автомобила към Златната скала в търсене на съкровището, необходимо на неговия учител, за да си върне продадената от него къща), а чудесата на науката са спомагателен елемент.

В друго приключение на Жари и Морското момиче, разказано в „Тайните и чудесата на слънчевата книга“ (1933), приказното продължава да действа като инструмент за конструиране на художествения свят. Морското момиче има право да излезе на брега само три пъти. Описани са плодове, приличащи на ябълки, пълни с мазна течност, с която човек, ако намаже своето тяло, може да „се спусне във водата и няма да се удави. Тая мас образува една тънка прозрачна и еластична обвивка, която пази хората от водата и те могат да дишат във водата...“⁵⁷. На фона на тези фантастични приказни елементи, като помощни средства за справяне в различни ситуации, които нямат съпоставимост с реални научни средства (човечеството все още не е измислило мас, която да притежава функциите на водолазен костюм), но насочват към идеята за водолазния костюм⁵⁸, се появява описанието на подводница, представена като плуваща кръгла къща (подводницата вече е позната на света), с ослепителни прозорци, а отпред с голям електрически фенер, направена от метал, приличащ на сребро. В историята е вкарано и чудновато електрическо огледало, измислено от учен, на което може да се види всичко⁵⁹, по същите „физически закони, по които чрез радиото може да се слуша разговор от другия край на земята“⁶⁰.

В произведението „Градът на Жари“ (1941) героите създават на един остров мечтания град с помощта на указания от „Слънчевата книга“, от която черпят познание за построяването на техника, необходима за строежа. Електрическият плуг с крила (прилича на малък аероплан и лети по земята като автомобил), който сглобяват, може да изкопае цели метри дълбочина: „хвъркатото рало дълбаеше земята, а от двете му страни крилата изхвърляха дъжд от пръст“⁶¹, Жари управлява това чудно устройство с малко електрическо кормило. За да се справят героите с трудностите при строежа на града, необходимо е да слязат в подземен град (своеобразна препратка към долната земя), от

⁵³ Хората имат достъп до безплатни дрехи, а храната се появява от железни прозорчета след натискането на бутон. Жари се озовава в пространство на бъдещето, жителите са 100 години по-напред в своето развитие – годината е 2033.

⁵⁴ Пак там, с. 78.

⁵⁵ Произведението е издадено във в. „Весела дружина“ през 1938.

⁵⁶ КОРАЛОВ, Е. *Хвъркащият автомобил; Ринг и златната скала*. – София, 1934, с. 3–4.

⁵⁷ КОРАЛОВ, Е. *Тайните и чудесата на слънчевата книга*. – София: Доверие, 1933, с. 5 (Библиотека „Весела дружина“).

⁵⁸ Гмуркането под вода се практикува още от древността и е свързано не само с набавяне на препитание на хората, но и с интерес към богатствата на морското дъно. Леонардо да Винчи е от първите учени, които създават ефективен метод за гмуркане под вода – камера за спускане под водата с форма на камбана.

⁵⁹ Възможностите на интернет в момента ни позволяват да се пренесем до всяка точка на света.

⁶⁰ Пак там, с. 48.

⁶¹ КОРАЛОВ, Е. *Градът на Жари: Приключението на Жари и морското момиче*. – София: Весела дружина, 1941, с. 20.

който бандита Зег-Зег крои планове за възпрепятстване на работата на строителите. След множество препятствия Слънчевият град е построен: „И не след дълго в огрените от слънце води при брега на Слънчевия град се нареди една ескадра от чудно хубави плаващи къщи. Тая ескадра заминаваше да доведе бащите, майките, братята и сестрите на строителите на Слънчевия град“⁶².

Ако позиционираме „Градът на Жари“ в контекста на 40-те години, описанията на града на бъдещето, конструиран с помощта на технологичните чудеса, може да се каже, че вече българската детско-юношеска научна фантастика разгръща и първата си утопия. Представено е бъдеще, в което населението, щастливо и спокойно, се радва на плодовете на науката и технологиите. Подобен образ, който обаче невинаги е еднозначен, е характерен за научната фантастика у нас през 50-те и 60-те години и е отражение на манипулативната стратегия на новата власт да моделира социалното въображение⁶³.

Раздвижване на приказните граници: науката и бъдещето

След средата на 30-те години Коралов проявява все по-голям интерес и към темата за срещата с другопланетен вид, задълбочава интереса към и въображението си при описание на технологични открития, популярни през ХХ век – летателните апарати и изкуствения интелект.⁶⁴ В „Хората на бъдещето“ чужда цивилизация пристига на Земята, за да търси важна за нея руда и се сблъсква с двете крайности на реакциите на земните обитатели – враждебността и доброжелателството. Подобно развитие на историята дава възможност на автора да разкрие изостаналостта на човека в емоционалното и духовното си развитие, но същевременно акцентира върху вярата, че младите поколения по-успешно се адаптират към другия, различния и успяват да изградят емоционална и интелектуална връзка с пратениците на планетата Зия. Рибарчето Жег влиза в контакт с пеещите хвъркати хора и по-конкретно с момичето Ли. Приключенският елемент в произведението на Коралов е важен за развитието на историята, съществен типологичен белег на класическата детска литература, но е и един от ключовите компоненти на научната фантастика. Авторът рисува хората на бъдещето (и инопланетяните, и земните жители, които са развили своята емоционална интелигентност) като способни на истинско приятелство, добри, честни, миролюбиви, високо културни, овладели съвършено техниката. Същевременно извежда полярността на човешкото същество, което се развива в две емоционални крайности, но бъдещето принадлежи на човека, който е емпатичен и в синхрон с емоционалното и рационалното си развитие.

Въпреки че голяма част от събитията в научната фантастика се случват в бъдещето, натоварено с ясно изразена идейно-естетическа функция, те са насочени към настоящето, към битуващата действителност. Това са произведения, силно натоварени със социален заряд и отразяват някои тенденции във взаимоотношенията между хората, които при определено научно-техническо развитие могат да постигнат или хармония, или да деформират човечеството.

⁶² Пак там, с. 62–63.

⁶³ Любопитна е статията на Пеню Русев „Творчеството на Емил Коралов за деца и юноши“ (*Септември*, кн. 4, 1951, с. 145–153), в която авторът разгромява фантастичното творчество на Коралов и извежда неговата идеологическа немощ.

⁶⁴ Произведенията „Среща в небесата“ и „Хората на бъдещето“ поставят характерните за научнофантастичния жанр въпроси за възможността да съществува живот на други планети, за начина на протичане на комуникацията с инопланетяни, за степента на развитие на разумния живот във Вселената. В тези истории, които са извън историите за Жари и Морското момиче, Коралов дава превес на научнофантастичните елементи.

Писателят представя именно такава история, в която с появата на космическия кораб първоначално човекът го възприема през наличния познавателен инструментариум, през фолклорно-митологичната напластеност при възприемане на различното: змей, русалка и др. Навлизането на чудесата на науката на „нашествениците“ в живота на местното население разкрива неговата изостаналост, свързана не само с интелектуалния дефицит да осмисли изобретенията на другия вид, но и с наличието на агресивни инстинкти, провокиращи войни и хаос. И още – разгръща атавистичните морални и етични категории на човека, неспособен да възприеме това, което не е в състояние да разбере напълно. Заради това и самите инопланетяни отказват да споделят своите знания с човечеството:

...земните жители сами трябва да постигнат това, което сме постигнали ние. Те трябва сами да открият и построят изобретения като нашите, за да бъдат достъпни за тях и да разберат величието на науката. С нашите изобретения те още не могат да си служат, защото не са дорасли за тях.⁶⁵

Подобно заключение, в което е споменато, че човечеството по собствен път трябва да достигне до необходимото познание, за да създаде толкова свършени изобретения, е съществен, често срещан, елемент на авторовото послание за пътищата на развитие като цяло на науката и за връзката ѝ с природата във всичките ѝ форми.

Макар и да представя позитивистичното въздействие на новите технологии върху човешкия живот, с оглед и на читателската аудитория, Коралов не остава встрани от темите за пътищата на развитие на човешкото познание и самостоятелната еволюция на човешкия вид, който е необходимо да се съобразява със и да следва законите на своята природа (в биологичен, интелектуален и емоционален аспект) и темпото, с което преминава от едно в друго звено на развитието на разума.

В другото произведение („Среща в небесата“) отново е обърнато внимание на копнежите на науката към разширяване на познанието, този път извън пределите на планетата Земя. Емил Коралов описва приключенията на героите д-р Бел (известен астроном и изобретател), екипажа на въздушния кораб⁶⁶ и малкия Землин⁶⁷, които се отправят на пътешествие към Венера. Писателят потиква читателите да мислят за съществуването и условията на живот на друга планета („А ще може ли там да живеят? Има ли въздух за дишане такъв, какъвто трябваше на техните бели дробове?“⁶⁸); за отговорността на учените, създали средства за пътуване извън Земята; за съхраняването на човешкия живот в друга среда и за вероятността човек да се превърне в жертва на собствените си стремежи (д-р Бел казва на Землин преди полета: „Е, щом толкова искаш да бъдеш и ти жертва на науката, иди при моите помощници да ти дадат облекло за пътя, кислороден джобен апарат и всичко необходимо“⁶⁹) с оглед на разширяване на познанието за Вселената и търсенето на мястото на човека в нея.

В „Среща в небесата“ е реализирана човешката мечта за срещата с другопланетен вид. Именно тази амбиция на *Homo sapiens* за усвояване на непознати космически пространства Коралов представя през жертвоготовността на астронавтите да натрупат познание за цената на живота и засяга характерен за научнофантастичната литература

⁶⁵ КОРАЛОВ, Е. Хора на бъдещето. – В: *Тайните и чудесата на слънчевата книга*. – София: Коралов и Сие, 2007, с. 126.

⁶⁶ „От пет години, далеч от света, аз работя над две мои изобретения: откритието на уред, с който да надникна в тия планети, и един въздушен кораб, един целелин, с който мога да стигна на най-прекрасната от всички планети Венера.“ („Среща в небесата“, с. 5)

⁶⁷ В първата публикация на историята („Деца от две планети. Експедицията на д-р Бел“, 1936) името на момчето е Олей.

⁶⁸ Цитатът е от „Среща в небесата“, с. 33.

⁶⁹ Пак там, с. 17.

проблем – проблемът за непреодолимия антропоцентризм на човешкото познание.

Детско-юношеската научна фантастика не се оттласква от сценариите на жанра да визуализира трудността на човешкото съществуване да проникне в чуждото, без да му наслаждава утвърдени вече познавателни схеми за опознаване на различното, екзотичното, неопределеното. Въпреки че планетата Венера е описана като враждебна, астронавтите попадат на местни жители, които, макар и отблъскващи, приличат на земните, но са в начален етап от своето развитие. Описани са като грозни, страшни, с голяма уста, малки очи и буйна червеникава коса: „Само тая коса и медночервеникавата кожа на телата им ги правеха хубави. Сред полетата те изглеждаха като големи живи цветове на дивата природа!“⁷⁰. Жителите на Венера, много по-едри от земните, ядат главно сурово месо и се занимават с лов и скотовъдство. Коралов ги описва като земните жители в зората на своята еволюция. По сходен начин са описани от Елин Пелин и жителите на Луната, които също, спрямо човечеството, са в начален етап на развитие.

Стъпването на Венера започва с уподобяването и назоваването от астронавтите на различни топоси с познати им земни форми, чрез което се опитват да осмислят по някакъв начин ужасяващата враждебност на пейзажа. Причудливите форми на планетата биват привлечени към човешкото познание. На тази планета животът и растителността са придърпани към земните форми – такива, каквито са били преди хиляди години в зората на развитието на живата и неживата природа. След множеството приключения⁷¹ д-р Бел и неговият екип попадат на доброжелателно настроени племена, а малкият Зеблин се сближава с момиче от планетата Марс. Зеблинните жители спасяват племената от наводнение, предизвикано от силен дъжд, и се връщат на Земята заедно с новите си приятели от планетата Марс. Децата (Зеблин и Марсиана) се сближават, а по-късно заживяват като семейство. Коралов описва позитивистичен, романтичен финал, подходящ за детската аудитория, за която са предназначени произведенията. Подобен патос неизбежно присъства в четивата за подрастващото поколение с оглед все пак на вярата, че дори и жителите на друга планета, макар и изостанали в своето развитие, да са груби и ужасяващи, у тях се проявява доброта и желание да помогнат на другия, независимо колко е чужд.

В историята „Самолет без хора“ авторът описва летателен апарат, който се управлява от дистанция. Но тогава как лети той? Каква могъща сила го движи? Кой го управлява? Всичките тези въпроси са експлицитно поставени като важни и то от героя Мак, който е летец, но се сблъсква с неясни закони, движещи въпросното чудо на техниката: „Той чувстваше само едно, че пред него е някакъв необикновен самолет, някаква тайна, която никой още на света не знаеше“⁷². Мак попада в града от стъкло (наричан и града на Жари), където става свидетел на живота на високотехнологично развито общество, в което храната се доставя с натискане на бутони, а превозните средства са усвоили въздуха като възможна „пътна инфраструктура“. Ние сме напред с изобретенията си със сто години от вас, казва Жари на чужденеца: „След сто години може би и вие също ще имате такива столчета и може би ще имате и такива самолети без летци“⁷³.

Присъствието на летеца в произведението не е случайно. Посредством образа на Мак писателят представя сблъсъка между настоящето и бъдещето в свят, в който паралелно се развиват две общества, разделени от бездната на науката. Този сблъсък е визуализиран чрез появата на летателния апарат и несъответствието между натрупаното

⁷⁰ КОРАЛОВ, Е. Среща в небесата. Библиотека „Весела дружина“. – София: Доверие, 1939, с. 39.

⁷¹ Героите са хванати от местното население и заключени в клетки. Малкият Зеблин среща чудноватото момиче от Марс, което със своя баща учен са попаднали на Венера, защото тяхната собствена планета постепенно е започнала да променя своята среда, превръщайки се в непригодна за живеене.

⁷² КОРАЛОВ, Е. Самолет без хора. – София: Доверие, 1941, с. 21. (Библиотека „Весела дружина“)

⁷³ Пак там, с. 34.

от летеца знание и опит в областта на летателните машини и новата машина, която по външен вид е разпознаваема, но се движи с помощта на по-развити научни постижения. За разлика от натрупаното знание на другопланетния вид, което той отказва да сподели със земните жители, защото отговаря на законите и развитието на друга наука и разум, в „Самолет без хора“, става дума за земна, колкото и напреднала да е, наука, и преноса на знанието е между един и същи вид. Оттам и възприемането му се случва по-лесно, защото подлежи на друга логика – земна.

В книгата „Електрическият човек“ образът на учения е представен като пионер, призван да поведе човечеството към бъдещето и да разкрие тайните на природата – една хилядолетна мечта на човека, който „се бори с природата, с нейните стихии и с нейните тайни, за да разбере как става всичко и за да направи живота по-хубав“⁷⁴. Ученият е открил формулата, с която създава електрически човек, улавящ звукови вълни от всяка точка на града. Умее да говори и да се подчинява на своя създател. За прислуга ученият отново използва плодовете на своите изобретения – електрически хора. Писателят отива по-далеч в описанията на електрическия човек, като загатва, макар и наивно, за бъдещата конвергенция между човека и машината.

В същата минута електрическият човек натисна едно копче при шията си и веднага желязната му ризница се разтвори и отвътре излезе този, когото децата най-малко очакваха да видят на тоя пуст остров.⁷⁵

В историята за електрическия човек Коралов извежда на преден план важността на науката за развитието на човечеството и позитивния ѝ ефект върху бъдещето.

Посредством вплитането на фантастични елементи, привнесени от различни темпорални нива на културното и литературното наследство, Емил Коралов изгражда мост между миналото и бъдещето, чиято връзка е невъзможна без опората на традицията, а самата природа на фантастичното той я полага и в историческия, и в литературния контекст на времето, в което са създадени неговите произведения. Време на научно-технически чудеса, задаващо различни рамки на мисловно конструиране на новата приказка, родена от въздействието на нахлуващата в живота техника, в която полетите, трансформациите на телата и пътуванията в други светове (пътувания във времето, междупланетни пътувания) разкриват битието на човека и досега му до чудесата на света с нови средства.

Емил Коралов създава своите фантастични светове с мисълта за малките си читатели и грижа към описанието на идеите, които им предава, за чудесата на науката, за отговорността на учения към откритията. Героите са силни, обаятелни, носещи редица положителни качества, съществени за изграждането у детето на силно развито чувство за важността на приятелството, за състрадание към бедните, за справедливост, непримиримост към неправдите и не на последно място – за благородство и хуманизъм, вяра в силата на знанието и свободния дух.

В представените произведения на Е. Коралов, насочени към детската аудитория, се наблюдава взаимодействието между приказката и научната фантастика, развитието на фантастичния образ от първата към втората. Писателят полага началото на плодотворната традиция на детско-юношеската научна фантастика, която след 1944, като изключим силно идеологизирани произведения⁷⁶, е насочена към образоването на

⁷⁴ КОРАЛОВ, Е. *Електрическият човек*. – София: Доверие, 1940, с. 8.

⁷⁵ Пак там, с. 38.

⁷⁶ След 1944 българската литература, култура, изкуство преминават под контрола на новата власт, която, под силното влияние на СССР, налага социалистическия реализъм като единствен и адекватен художествен подход, а руската наука се превръща в съществено звено по пътя на изграждането на бъдещето на комунистическия човек.

младия човек относно научните открития, явленията и процесите във Вселената, ползите от и проблемите, пред които са изправени науката и учения в развиването на идеи и проекти, към които е необходимо да се подхожда със съзнанието за неизбежната промяна във възприемането на човешката емоционална и физическа цялост в един силно ускоряващ се от новите технологии свят. Връзката с приказното задава необходимия естетически и художествен фон, който полага жанра и търси неговите корени в традициите на фантастичната литература и еволюцията на човешката мисъл.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

АНТОВ, Пл. Приключения в Дивия Запад – българският случай. Ефекти на масовата култура. – В: *Америките ни 2: САЩ като метафора на модерността. Българо-американски отражения (XX – XXI в.)*. [Antov, Pl. Prikljuchenia v Divia Zapad – balgarskiat sluchaj. Efekti na masovata kultura. – In: *Amerikite ni 2: SASHT kato metafora na modernostta. Balgaro-amerikanski otrajenia (XX – XXI v.)*]. – София: ИЦ „Боян Пенев“, 2017, с. 371 – 389, 586 с.

БЕЛЯЕВ, А. Создадим советскую научную фантастику [Beliaev, A. Sozdamim sovetskuju nauchnuju fantastiku]. – *Детская литература*, 1938, № 15 – 16, с. 1.

БРИТИКОВ, А. Проблемы изучения научной фантастики [Britikov, A. Problemi izuchenia nauchnoj fantastiki]. – *Русская литература*, 1980, №1, с. 193 – 202.

Българската детска литература. Антология. Състав. П. Стефанова [Balgarskata detska literatura. Antologia. Sastav. P. Stefanova]. – Велико Търново: Абагар, 2000, 439 с.

ВЪЛЧЕВ, Й. Градове и деца. – В: *Под шума на чинарите: Спомени за Емил Коралов*. [Valchev, J. Gradove i deca. – In: *Pod shuma na chinarite: Spomeni za Emil Koralov*]. – София: Иван Вазов, 1996. с. 116 – 118.

ЕНЕВ, М. Тибет. – В: *Равноденствие*. Състав. Г. Недялков [Enev, M. Tibet. – In: *Ravnodenstvie*. Sastav. G. Nedjalkov]. – София: Георги Недялков, 2013, с. 180 – 280.

ИЛИЕВ, Г. *О-Корс*. [Iliev, G. O-Kors]. – Стара Загора: Светлина, 1930, 133 с.

КОНСТАНТИНОВА, Е. *Въображаемостта и реалното. Фантастиката в българската художествена проза* [Konstantinova, E. Vaobrajajemoto i realnoto. Fantastikata v balgarskata hudojestvena proza]. – София: УИ „Св. Климент Офридски“, 1987, 265 с.

СТОЙЧЕВА, С. *Приказката в българската литература на XIX век (Опит върху емпирията на приказката)* [Stoycheva, S. Prikazkata v balgarskata literatura na XIX vek (Opit varhu empiriata na prikazkata)]. – София: КаринаМ, 2009, 248 с.

КАРАПАНЧЕВ, Ал. Кораловиада. – *Тера фантастика: списанието на българския фендъм*. 2017, бр. 16, с. 248 – 253.

КОРАЛОВА-СТОЕВА, Е., Л. КОРАЛОВ. Приказникът от „Весела дружина“, бащата на „Жари“. За една от малко изследваните страни в творческото дело на писателя Емил Коралов [Koralova-Stoeva, E., L. Koralov. Prikaznikat ot “Vesela drujina”, bashtata na “Jari”. Za edna ot malko izsledvanite strani v tvorcheskoto delo na pisatelq Emil Koralov]. – *Родна реч*, 1998, бр. 9, с. 34 – 35.

КОРАЛОВ, Л. *Защо Жари се скита немил-недраг?* [Koralov, L. Zashto Jari se skita nemilnedrag?]. – *Новини плюс*, бр. 43 (23 окт. – 1 ноем.) 1996, с. 12.

КОРАЛОВ, Е. *В страната дете хората хвърчат* [Koralov, E. V stranata deto horata hvarchat]. – София, 1940 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 1, № 1 и 2. – Ч. 1: 48 с., Ч 2: 48 с.

КОРАЛОВ, Е. *Градът на Жари: Приключението на Жари и морското момиче* [Koralov, E. Gradat na Jari: Priklučeníeto na Jari i morskoto momiche]. – София, 1941 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 6, № 1, 2, 64 с.

КОРАЛОВ, Е. *Електрическият човек* [Koralov, E. Elektricheskiat chovek]. – София, 1940 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 3, № 8, 48 с.

КОРАЛОВ, Е. *Среща в небесата*. [Koralov, E. Sreshta v nebesata]. – София, 1939 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 3, № 4, 5, 96 с.

КОРАЛОВ, Е. *Самолет без хора: Приключенията на Жари и морското момиче* [Koralov, E. Samolet bez hora: Priklučeníata na Jari i morskoto momiche]. – София, 1941 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 5, № 1, 48 с.

КОРАЛОВ, Е. *Тайните и чудесата на слънчевата книга: Приключенията на Жари* [Koralov, E. *Tajnite i chudesata na slanchevata kniga: Priklucheniata na Jari*]. – София, 1940 (София: Доверие). – Библиотека „Весела дружина“, Год. 4, № 3, 4. – Ч. 1: 48 с., Ч. 2: 51 с.

КОРАЛОВ, Е. *Тайните и чудесата на слънчевата книга* [Koralov, E. *Tajnite i chudesata na slanchevata kniga*]. – София: Коралов и Сие, 2007, 249 с.

КОРАЛОВ, Е. *Хвъркацията автомобил. Ринг и златната скала* [Koralov, E. *Hvarkashtiat avtomobil. Ring i zlatnata skala*]. – София, 1934, 15 с.

КОРАЛОВ, Е. Хора на бъдещето. – В: КОРАЛОВ, Е. *Тайните и чудесата на слънчевата книга* [Koralov, E. *Hora na badeshteto*. – In: Koralov, E. *Tajnite i chudesata na slanchevata kniga*]. – София: ИК Коралов и Сие, 2007.

КОРАЛОВ, Е. *Човекът, който вижда всичко*. – София, 1936 (София: Доверие), 71 с.

МИНКОВ, С. *Автомати. Невероятни разкази* [Minkov, S. *Avtomati. Neverojatni razkazi*]. – София: Хемус, 1947, 135 с.

НЕЁЛОВ, Е. *Волшебно-сказочные корни научной фантастики* (1986) [Neelov, E. *Volshebno-skazochnie korni nauchnoj fantastiki* (1986).: https://royallib.com/book/neyolov_evgeniy/volshebnoskazochnie_korni_nauchnoj_fantastiki.html [прегледан на 9.3.2024].

САПАРЕВ, О. *Фантастиката като литература* [Saparev, O. *Fantastikata kato literatura*]. – София: Просвета, 1990, 152 с.

СТЕФАНОВ, П. Тотем и табу в детската литература, или кратка биография на чл. 3. – В: *Табутата в детската литература* [Stefanov, P. *Totem i tabu v detskata literatura, ili kratka biografija na chl. 3*]. – Сливен: Жажда, 2012, с. 7 – 16.

ТАДЖЕР, С. Разговорите с твореца – звездни мигове. – В: *Под шума на чинарите: Спомени за Емил Коралов*. Състав. Е. Огнянова [Tadjer, S. *Razgovorite s tvoreca – zvezdni migove*. – In: *Pod shuma na chinarite: Spomeni za Emil Koralov*. Sastav. E. Ognqnova]. – София: Иван Вазов, 1996. с. 79 – 86.

ТОДОРОВ, Цв. *Въведение във фантастичната литература* [Todorov. Cv. *Vavedenie vav fantastichnata literatura*]. – София: Сема РИШ, 2009, 156 с.

ХВОЙНЕНСКИ, Н. Един сън. Село Рупчос през лято 1999. – В: *Равноденствие* [Hvojnenski, N. *Edin san. Selo Rupchos prez liato 1999*. – In: *Ravnodenstvie*]. – София: Георги Недялков, 2013. с. 111 – 179.

ЧОЛАКОВ, З. Писателят с непреходен принос в българската литература. 100 години от рождението на Ем. Коралов [Cholakov, Z. *Pisateliat s neprehoden prinos v balgarskata literatura. 100 godini ot rojdenieto na Em. Koralov*]. – *Дума*, XVII, бр. 259 (4 ноември 2006), с. 16.

STOYANOVA, N. *Machines of Childhood (Notes of the First Science Fiction Novels in Bulgarian Children's and Young Adult Literature of the 1930s)*. – In: *Slavic Worlds of Imagination*. – Krakow, 2018, pp. 227 – 240.

SUVIN, D. *Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre*. – New Haven and London: Yale University Press, 1979.